

ספר יונה

הרב משה גרינהוט
ירושלים

תמצית: המאמר מנסה להשיב על השאלה העיקרית שבספר יונה: מדוע ברח יונה? דרך בחינת שאלות נוספות: האם יונה נחשב חוטא? מדוע לא בחר יונה בדרך אחרת מלבד בריחה? מוצע כי בריחת יונה היא בריחה רועמת ומלאת הבעה ולא בריחה מתעלמת.

בריחה בתקשורת – יונה

א] הסיפור שמספר ספר יונה הוא מסתורי מאד, וההסבר שבכתובים הינו חלקי. יונה מבקש לברוח מפני ה' כשה' מצוה אותו ציווי 'רגיל' למדי בשביל נביא, ללכת לנינוה ולקרוא עליה קריאה שה' קורא עליה. הספר אינו מסביר מדוע יונה אינו רוצה ללכת לנינוה.

יותר מסתורית היא הבריחה לתרשיש מלפני ה', כיצד מעלה יונה על דעתו לברוח מלפני ה'? בין אם הבריחה היא מה' ובין אם היא מהנבואה, בטכניקה של עזיבת ארץ ישראל.

לא פחות מכך צריך להבין למה יונה בוחר בדרך שונה מנביאים אחרים. כשה' מודיע לאברהם על הפיכת סדום אברהם מבקש על סדום רחמים בטענה 'השופט כל הארץ לא יעשה משפט', את משה אנו שומעים אומר לה' 'למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני, ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך'¹, ירמיהו יב אומר 'צדיק אתה ה' כי אריב אליך, אך משפטים אדבר אותך..', שלא לדבר על איוב. ואילו יונה שבוחר בצעד החריף מכולם: לברוח מה', אינו עושה את המתבקש, ואינו טוען לה' את הטענות שיש לו על השליחות לנינוה.

¹ לפי הפשט אין חטא בדברים, וכד' חז"ל (יומא סט. בלשון אחרת) על ירמיהו ודניאל 'יודעים הצדיקים באלקיהם שאמיתי הוא לפיכך לא החניפו לו'. גם 'הצאן ובקר ישחט להם' אמר משה, ונחלקו בתוספתא סוטה ו ד אם הוא חטא, אבל בכ"א משה אמר אותו.

הקושי מחריף שכן מן הכתובים אין ספק שיונה מבין היטב 'כי בשלו הסער', ואיננו חושב שבריחתו היא ענין תמים שהולך לעבור בשקט. גם כשהים סוער יונה מסרב לומר לה: הנני בשליחותך, ומעדיף את הגלים. אם סירובו חזק כל כך, מדוע איננו מדבר? מדוע איננו טוען לה' את אשר עמו.

הטענה של יונה מובעת בפרק ד:

אָנָּה ה' הֲלוֹא זֶה דְּבָרִי עַד הַיּוֹתִי עַל אֲדָמְתִי עַל כֵּן קִדַּמְתִּי לְבָרַח תַּרְשִׁישָׁה כִּי יִדְעֵתִי כִּי אַתָּה אֵל חַנּוּן וְרַחוּם אַרְךָ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הַרְעָה: וְעַתָּה ה' קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמֶּנִּי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי

על פניו יונה אינו מקבל את האפשרות של החוטא לשוב בתשובה, ומסרב לחיות בעולם נטול צדק שבו ה' מרחם על החוטאים. אולם הדבר תמוה, שהרי התורה כוללת כמה וכמה פרשיות בענין תשובת החוטא, ונותנת לחוטא אפשרות כפרה בקרבן (ויקרא, צו נשא ושלח) וביודוי (נשא). ולחטאי עם ישראל בתשובה (ואתחנן נצבים וילך). כיצד יכל אפוא יונה לחיות כיהודי מאמין בלי להכיר בתשובה?

יתר על כן, מילותיו של יונה על ה': 'אֵל חַנּוּן וְרַחוּם אַרְךָ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנֶחֱם עַל הַרְעָה' הן המילים שבהם ה' מתאר את עצמו בפ' כי תשא, והן שמשמשות את משה להתפלל לה' בפ' שלח, האם יונה מתכוון שה' אמור לכעוס על ישראל ולא לסלוח להם על עוון העגל? האם יונה מבין שישראל צריכים למות במדבר?, אלו דברים מופלאים².

בן הבריחה של יונה מסתורית אף היא, יונה בורח מה', ואינו נרתע גם כשהים סוער בשלו. למרות הסער הוא פונה לישון ואף נרדם, הוא יודע שה' 'אשר עשה את הים ואת היבשה' יכול לתפוס אותו, אולם הוא עדיין בורח.

גם בים, ובמעיי הדגה, יונה איננו משנה את דעתו, ואינו מודיע שילך לנינוה. תפילתו לה' ממעי הדגה היא תפילת הודאה על הצלתו מהים הסוער והמפחיד, והבנה שעוד יוסיף להביט אל היכל קדשו של ה'³.

² חז"ל אמרו (תנחומא ויקרא עה"פ ויקרא אל משה והביאם רש"י א ב) שיונה רצה שלא לקטרג על ישראל שאינם שבים בתשובה, אולם פירוש זה ק' במקרא, שנראה שיונה מערער על רחמי ה' בכלל כדבריו כי ידעתי כי אתה אל רחום וחנון ארך אפיים... ולהלן יבו' בע"ה קצת עומק בדבריהם.

³ אשר נדרתי אשלמה משמעו הקרבנות שנדר לזבוח לה', כדבריו קודם 'ואני בקול תודה אזבחה לך', שאלו היה נודר שישוב לעשות הטוב בעיני ה' וללכת לנינוה, לא היה ה' צריך לדבר אתו שנית שילך לנינוה.

אם כן, התפילה אינה כוללת חרטה על הבריחה מה'. מדוע למרות זאת, כשה' אומר לו שוב 'קום לך אל נינוה' יונה הולך. מדוע? מה השתנה? אם השהייה בים ובמעיי הדגה לא שינתה את דעתו, מפני מה הוא שומע אל דברי ה' האחרים ואינו מוסיף לברוח. אם היה מוכן לשלם בחייו על הבריחה בראשונה, מה מונע ממנו לברוח שנית?

ג] התמוה מכל הוא, שמן הכתובים לא נראה שהבריחה של יונה מלפני ה' היא חטא. יונה איננו נענש עליה, ואנשי הספינה עדיין רואים במותו שפיכת דם נקיא ומנסים לחתור אל היבשה, וכשנאלצים להשליכו הם מתנצלים ותולים בה' 'כי אתה ה' אשר חפצת עשית'. אילו היה חייב מיתה מפני בריחתו מה', אין דמו נקי⁴.

מתבקשת השאלה: הכיצד? אפשר לשאול מבחינה הלכתית שהכובש נבואתו מיתו בידי שמים (ברייתא סנהדרין פט.). וע"ז יל"ד שאינו בכלל כובש נבואתו שהרי הוא בוחר שלא לשמוע עוד את הנבואה ע"י בריחתו למקום שאין בו נבואה, ואפשר שכובש נבואתו הוא רק מי שעדיין שומע את דבר ה'. בכל אופן, חטא חמור הוא שלא לשמוע לה', אולם למרבה הפלא, ה' אינו מוכיחו על חטא זה, הנביא אינו אומר 'ויחר אף ה' כי בורח הוא' כמו אצל בלעם, ויונה אינו מתחרט על הבריחה.

היה אפשר להבין שהסערה היא עונש, אולם מרגע שיונה ניצל למרות שאינו מקבל ע"ע לשוב ולומר את נבואתו, לא יתכן שהסערה היא עונש, שהרי יונה ניצל ממנה גם בלי לתקן את החטא⁵.

ומשמע שאי"כ חטא, והדבר צריך פירוש.

ד] סיפור הקיקיון ממחיש ליונה את הערך⁶ שיש בעיניו לקיקיון, למרות שלא עמל בו, וכך ה' ממחיש לו את הערך שיש בעיניו לאנשי נינוה. אולם הדברים צריכים

⁴ בסנהדרין פט. הביאו כדוגמא לכובש נבואתו שעונשו מיתה בידי שמים את יונה בן אמיתי, אולם יל"ד אם כוונתם שהוא חטא שיונה התחייב עליו מיתה. או שרק נתנו דוגמא לכבישת נבואה, אולם אצל יונה לא נחשבה חטא מהסיבות המבוארות להלן, וכמשמעות המקראות.

⁵ החוליה של 'חרטה ושיבה בתשובה' של יונה כ"כ מתבקשת, עד שיוסף בן מתתיהו (שמנהגו לספר את המקרא בצורה חופשית) כותב: ולאחר שלושה ימים ושלושה לילות הוקא חי ושלם בגופו אל חוף ים אבכסינוס. אז ביקש מאת אלהים שיסלח לו על עוונותיו, והלך אל נינוה העיר.. (קדמוניות, ספר שביעי פרק י').

⁶ אתה חסות... ואני לא אחוס, לחוס בדרך כלל משמע לרחם, אולם אין אלו רחמים רגילים, אלא רחמים של נתינת ערך לדבר, וכך דברי נחמיה יג גם זאת זכרה לי אלקי וחוסה עלי ברוב חסדך.

ביאור, הקיקיון אין בו רע ולא חטא, ואילו אנשי נינוה הם חוטאים. אם הטענה של יונה מתמקדת באי הצדק שיש בקבלת חוטאים בתשובה, הערך שה' מעריך את מה שהוא יוצר איננו פתרון לכך.

אפשר להבין שה' ממחיש ליונה המחשה כעין: אילו היה זה הבן שלך היית מדבר אחרת, כעין שאחז"ל (פסחים פז.) על הושע, אולם א"כ לכאו' א"צ בהמחשה הזו, די לומר ליונה את הדברים על עם ישראל, בלי להגיע לקיקיון שההמחשה שבו אינה מדויקת.

ה' הקריאה הפשוטה של ספר יונה מספרת שני סיפורים: האחד, הוא הסיפור של ה' עם אנשי נינוה. השני, הוא הסיפור של יונה עם ה'. אפשר לדון מה המסר העיקרי של הספר: האם שא"א לברוח מה' בשום אופן, או שה' חפץ בתשובת כל אחד?

כל זאת בהנחה שהבריחה של יונה היא שבירת כלים בקשר שלו עם ה', בגלל הטענות שיש ליונה על שליחותו, ולכן ה' מנסה -ומצליח- להחזיר את יונה לשליחותו, ואילו הטענות של יונה ודבריו נחשפות רק בהמשך.

אמנם יש לראות את הבריחה של יונה כתגובה מן הענין לשליחות שה' שולח אותו, ולא רק כביטול מצער של היחס של יונה לה'.

יונה -כמוער לעיל- לא עונה כלום לה', אלא עם שמיעת דברי ה' הולך לברוח תרשישה. דבריו הראשונים לה' נאמרים מתוך הדגה. נעייץ בהם, ונלמד מה למד יונה במעי הדגה.

קראתי מצרה לי אל ה' ויענני מבטן שאול שועתי שמעת קולי: {ד} ותשליכני מצולה בלבב ימים ונהר יסבגני כל משבריד וגליד עלי עברו: {ה} ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך אך אוסיף להביט אל היכל קדשך: {ו} אפפוני מים עד נפש תהום יסבגני סוף חבוש לראשי: {ז} לקצבי הרים ירדתי הארץ ברחיה בעדי לעולם ותעל משחת חיי ה' אלהי: {ח} בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי ותבוא אליך תפילתי אל היכל קדשך: {ט} משמרים הבלי שוא חסדם יעזבו: {י} ואני בקול תודה אֶזְבַּחָה לְךָ אֱשֶׁר נִדְרָתִי אֲשַׁלְמָה יְשׁוּעָתָה לְה'

[אולי משתלב עם המושג מחסה ולחסות תחת דבר אחר, שענינו שלחוס על משהו פירושו להגן עליו ולתת לו מחסה תחתך].

⁷ ראה בלבוש או"ח תרכב ששילב את הדברים.

יונה פותח בעובדה שה' שמע לתפילתו ועדיין תקוה לו להמשיך להיות בקשר עם ה', ומשלב בדבריו את הצרה הגדולה שעמד בה. יונה איננו מתעלם מכך שמי שהביא עליו את הצרה הוא ה' [נתשליכני מצולה בלבב ימים.. משברייך וגלייך עלי עברון], ולא סתם צרה אלא צרה ממוקדת מטרה: 'בשלי הפער הזה'. אולם בכ"ז הוא מודה לה'.

ההודאה היא על יצירת הקשר החדש מצד ה'. ולכן המבנה של התפילה הוא טור ימני על היענות ה' לתפילה וטור שמאלי על הצרה. היה מתבקש שהטור הראשון יעסוק בצרה של יונה ואח"כ בהיענות של ה' כסדר ההתרחשות, אולם הצרה איננה רק צרה פיזית, משמעה הקשר המתגלם במצבו של יונה בלבד, ואילו היענות ה' מייצגת את הקשר מצד ה', הוא הקשר השלם. לכן הטור הימני הינו הראשון, הוא מדבר על הקשר מצד ה', ואילו הטור השני הוא הקשר רק מצד יונה, הוא שבתחילה עוזב בלב ים, ובהמשך מתייחס בכ"ז לה'.

קראתי מצרה לי אל ה' ויענני מִבְּטֶן שָׂאוֹל שְׁוַעֲתִי שְׁמַעְתָּ קוֹלִי	וְתִשְׁלִיכֵנִי מִצּוֹלָה בְּלִבֵּב יָמִים וְנָהָר וְסִבְבֵּנִי כָּל מִשְׁבְּרֵיךָ וְגַלְיֶיךָ עָלַי עֲבָרוּ
וְאָנִי אֲמַרְתִּי נִגְרַשְׁתִּי מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ אֵף אוֹסִיף לְהִבִּיט אֶל הַיָּבֵל קִדְשֶׁךָ	אֶפְפוּנֵי מַיִם עַד נִפְשׁ תְּהוֹם וְסִבְבֵּנִי סוּף חֲבוּשׁ לְרֹאשִׁי: { ז } לְקַצְבֵי הָרִים יַרְדְּתִי הָאָרֶץ בְּרַחֲמֶיךָ בְּעַדִּי לְעוֹלָם
וַתַּעַל מִשִּׁחַת חַיִּי ה' אֱלֹהֵי	בְּהִתְעַטֵּף עָלַי נִפְשִׁי אֶת ה' וְכָרַתִּי
וַתְּבוֹא אֵלַיךְ תְּפִלְתִּי אֶל הַיָּבֵל קִדְשֶׁךָ	מִשְׁמָרִים הַבְּלִי שָׁוָא חֲסֵדָם יַעֲזֹבוּ: { י } וְאָנִי בְּקוֹל תוֹדָה אֲזַבְּחָה לָּךְ אֲשֶׁר נִדְרַתִּי אֲשַׁלְּמָה יְשׁוּעָתָה לֵה'

ו] נראה לכנוס את הדברים כך. ה' אומר ליונה לקרוא על נינוה את הקריאה שה' דובר אליה. יונה מתקומם, הרי אנשי נינוה אינם עומדים בקשר עם ה', ואין להם דבר אתו, אינם יודעים אותו ואינם דורשים אותו, ובכל זאת ה' מתעניין בהם. הקשר של ה' אליהם הוא קשר חד צדדי.

יונה, מסרב לראות ערך בקשר החד צדדי הזה, שבו ה' עומד בקשר עם מי שאינו מתעניין בקשר אתו. מתבקש שיטען זאת לה', והוא אכן טוען זאת לה', אולם את הטענה שלו לה' הוא מנסח בצורה מיוחדת: לא במילים אלא בניתוק, הוא בורח⁸. בריחתו אינה 'שקטה' היא בריחה מלאת אמירה, באמצעותה הוא אומר לה': אין אפשרות לכונן קשר חד צדדי, קשר שרק צד אחד מעוניין בו, אפילו הקשר העוצמתי שיש בין ה' לנביא לא יכול להתקיים כשהנביא קם והולך, ואינו מעוניין בקשר הזה⁹. וה' איננו מוותר על הקשר עם יונה. הים סוער, דומע, ויונה בשלוותו ישן¹⁰. וכשהרצון של ה' בקשר מוביל את יונה אל המוות ואל הים¹¹, הוא נמלט לגלים. וה' מזמין דג, ויונה נמצא בו. עד שהגעגוע ניצת אצל יונה. יונה חוזר ובוחר בקשר עם ה', מתוך כך שה' אינו מוותר על הקשר אתו, מזה שה' מסעיר את כל העולם בשביל הקשר החד צדדי הזה, הערך שה' נותן לקשר ומחפש אותו זה שיוצר את הגעגוע אצל יונה. ההשלכה ללב הים וההתייחסות במשברים וגלים, היא זו שנותנת ליונה את ההבנה שגם הוא מעוניין בקשר "ואני אמרתי נגרשתי מנגד עיניך, אך אוסוף להביט אל היבל קדשך"¹².

יונה מבין שבסיבוב הזה הוא הוכרח להיות קשור לה', ולא רק להיות קשור, אלא גם לרצות את הקשר. בכל זאת הוא מסיים 'משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו, ואני בקול תודה אזבחה לך אשר נדרתי אשלמה' דהיינו שאחרי שה' הוסיף לכונן ולחדש את הקשר בינו ליונה, הקשר הזה יצליח, משום שיונה יעמוד בדיבורו ובנדריה לה',

⁸ בפרק ד אומר יונה: הלא זה דברי עד היותי על אדמתי, על כן קדמתי לברוח תרשישה. ז"א, זה היה דברי הראשון (דבר = עמדה מובעת), אולם לא אמרתי אותו, אלא בגללו ובגלל העמדה שלי קדמתי לברוח.

⁹ הבריחה לתרשיש מבטאת זאת מן נוסף. תרשיש הינה בכיוון ההפוך מנינוה, היא פונה לאפריקה. ומסמלת גם השתקעות חומרית בזהב וכסף (כמבר' במ"א י אצל שלמה וחירם) והתעלמות מהפן הרוחני ושמיעת דברי ה'. גם ישעיה סו מציין את תרשיש בכלל האיים הרהוקים אשר לא שמעו את שמי.

¹⁰ ישן וליבו איננו ער, בניגוד לרעהי בשה"ש ה.

¹¹ קרקעית הים היא מקום מסתור מה' ככתוב בעמוס ט אם יסתרו מנגד עיני בקרקע הים משם אצוה את הנחש ונשכם.

¹² בתהלים לא "ואני אמרתי בחפזי נגרזתי מנגד עיניך אכן שמעת קול תחנוני... מבטא גם הוא את המחשבה שהקשר ניתק. [נגרשתי נגרזתי מקבילות בחילוף זסר"ץ].

ויוסיף לקיים את הקשר הלאה. בניגוד למשמרים הבלי שוא, אלו שאינם מבינים מיהו ה' ופונים אל ההבל והשוא דהיינו לעבודת אלילים¹³, שא"א להמשיך ולקיים אתם קשר כשזה לא קיים מצידם.

[ז] מכיון שיונה נשאר בעמדתו הראשונה, הרי שמדברי ה' הראשונים הוא ברח, והקשר שלו עם ה' עכשיו הוא קשר חדש. לכן ה' חוזר ומצוה את יונה לקרוא את קריאתו על נינוה.

כעת יונה מציית והולך לנינוה. לברוח כבר אינו רוצה ולסרב לה' אי אפשר. להתווכח? ! הרי ה' כבר יצר את המשוואה. קשר שה' משקיע בו לבדו מוביל בהמשך לקשר פעיל משני הצדדים.

אנשי נינוה מאמינים באלקים ומשנים את מעשיהם. כבר אין סיבה להעניש אותם, אבל זה הכל. לא נוצר קשר בינם לבין ה'. הם אינם פונים אליו עוד, אינם שואלים מה הוא רוצה ולמה הוא חותר. הם מסתפקים בכך שהאיום הוסר.

יונה פונה לה' ולא מוכן לחיות בעולם כזה. עולם שבו ה' בעצם 'מנוצל' ע"י ברואיו. כי ידעתי כי אתה ה' א-ל רחום והנזון ארך אפיים ורב חסד וניחם על הרעה, עולם שבו אין דין רק מפני שה' רוצה לרחם, ולא מפני שיש מי שמקבל את רחמי ה' וחי אתם ולאורם¹⁴.

יונה מבין שה' יוצר קשר חד צדדי וממנף אותו, כמו הקשר אתו, אולם במקרה של אנשי נינוה אין שום מינוף, למרות שה' השקיע בהם הם אינם יוצרים איתו שום קשר. משכך טוען יונה שגם הקשר בינו לבין ה' מאבד את ערכו, אם ה' מוכן להיות קשור ולהטיב גם למי שאינו מגיב להטבה זו, כשהקשר הזה נשאר חד צדדי, אין טעם לפנות אל ה' גם כשהקשר הוא משני הצדדים. טוב למות ולהתנכר בצדק, מלחיות שלא בצדק.

[ח] כאן ה' מלמד את יונה עומק נוסף במשמעות של קשר מצד אחד.

¹³ במשמעות זו על הבל בירמיה ב וי, והבלי שוא כעזיבת ה' בתהלים לא שנאתי השומרים הבלי שוא ואני אל ה' בטחתי.

¹⁴ בפרשת כי תשא שה' הודיע את דרכיו למשה, הודעת הדרכים מסתיימת בכך שישראל ילכו בעקבות דרכי ה'. וכך מה שה' הולך לפנייהם להוליכם במדבר משמש במשמעות רחבה הרבה יותר, שה' מוביל את הדרכים בעולם שבעקבותם ילכו ישראל, כך ה' מעדכן את 'דרך ה'' שישראל נדרשים ללכת בה.

את הקיקיון זימן ה', והוא אשר זימן את התולעת. יונה ידע זאת, שאל"כ לא היה שואל את נפשו למות מפני החום, אלא קם והולך לעיר בנחת. הקיקיון היה חיוך, אולם לא רק חיוך שמיימי, בנקודה הזו יונה כבר עבר: הוא התמודד עם דמעות הים, וודאי יכל להתמודד עם חום הרוח. הקיקיון היה חיוך של הקיקיון. למרות שה' הוא שזימן אותו ליונה, בכ"ז היה לקיקיון אופי משלו. ויונה שמח ואהב את הקיקיון המצל עליו.

מות הקיקיון היה ליונה מוות של חבר יקר, היחיד בנינוה הרחוקה. בזמן שטוב מותו מחייו עדיין הצליח יונה לתת ערך לקיקיון, ערך קיומי של חברות ואהבה. ובמות הקיקיון, מת העולם סופית ליונה, ולא היה עוד דבר בעל ערך עבורו. אפשר לומר, שכשצמח הקיקיון הפסיק יונה לומר 'קח נא את נפשי כי טוב מותי מחייו' ומצא בחייו טעם כלשהוא. ואילו מות הקיקיון היה ה'מכה בפטיש' של העולם שיונה איננו רוצה לחיות בו: יונה חזר לעולם שטוב מותו מחייו בו. כאן פנה אליו ה' ואמר לו: 'אתה חסת... ואני לא אחוס, אני חס על האדם שאינו יודע בין ימינו לשמאלו, האדם שאיננו מסוגל להיות קשור לה', הקיים כמות שהוא, דוקא בו אני מוצא ערך, כאשר ידעת, לאדם הזה שאינו מבין הרבה ואינו יכול להיות קשור לה' בצורה אקטיבית, הוא שה' מוצא בו ענין וערך¹⁵.

¹⁵ חז"ל (תנחומא תחילת ויקרא) אמרו שיונה ביקש שלא לקטרג על ישראל שאינם שבים, ולמתבאר ג"כ הבדיל יונה בין הקשר עם ישראל שה' דורש מהם לשמוע ולכן סולח להם, לבין הסליחה למי שאין אליו שום קשר, שאף שבשיבתו אין עמו עוון, בכ"ז לקרוא לו לשוב לא מתאים. ונראה שדברי נחום בבוא יום פורענות נינוה אל קנזא ונקם ה' נקם ה' ובעל חמה נקם ה' לצריו ונוטר הוא לצריו: ה' ארץ אפים (וגרול) ונדל בח ונקם לא ונקם, שמתייחסים אף הם לי"ג מידות שבכי תשא ומשתמשים בחלק אחר מהם, הם סיומו של הסיפור הזה, מלמדות שתם יחס הסליחה לאנשי נינוה, ובא במקומו יחס הנקמה.